2-ŞÖBA · ÇORVAÇILIK VA HAYVONLAR MAHSULDORLIGI

QARAQALPAQ SUR QOYLARÍNÍŃ KELIP SHÍǴÍWÍ HAQQÍNDA PIKIRLER

UÓK: 636.933.2.

Iskenderov.U

Samarqand mámleketlik veterinariya medicinası, sharwashılıq hám biotexnologiyalar universiteti Nókis filialı 2-basqısh tayanısh doktorant

DOI
10.66073/ReFocus-Conf/1311106

NASHR SANASI
13.11.2026 · Nukus

SAHIFALAR
504–508

NASHR HAMKORI
Research Focus
ISSN 2181-3833

IQTIBOS UÇUN Iskenderov U. Qaraqalpaq sur qoylarínińń kelip shíǵíwí haqqında pikirler // Veterinariya meditsinasi va çorvaçilikdagi dolzarb muammolar va ularning yeçimlari: xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik anjuman materiallari. – Nukus, 2026. – B. 504–508. – DOI: 10.66073/ReFocus-Conf/1311106

ANNOTACIYA Bul maqalada qaraqalpaq sur qoylarınıń kelip shıǵıw basqıshları, taraw qánigelerińiń pikirleri haqqında bayan etilip, qarakól qoyları ishinde qaraqalpaq sur qoylarınıń áhmiyeti, sonday-aq, perspektivaları haqqında pikir júrgizilip, juwmaqlar berilgen.

GILT SÓZLER Annotaciya, qaraqalpaq sur qoyları, kelip shıǵıwı, basqıshları, pikirler, áhmiyeti, perspektivaları, juwmaqlar.

ABSTRACT This article describes the developmental stages of the origin of Karakalpak sur sheep and presents the views and insights of experts in the field. It also discusses the significance and prospects of Karakalpak sur sheep among Karakul sheep and provides conclusions.

KEYWORDS **Abstract.** Karakalpak sur sheep, origin, stages, considerations, significance, prospects, conclusions.

Kirisiw. Dúnyada qarakólshilik tarawında sur reńli qarakól terilerine bolǵan zárúrlik artıp barmaqta. Sonlıqtan, qarakól qoyları kóbeytiletuǵın sırt el mámleketlerinde xalıqtıń qarakól ónimlerine bolǵan talabın qanaatlandırıw, qarakól qoylarınan alınatuǵın sur, original hár qıylı reńdegi terilerdiń úlesin imkaniyatı bolǵanınsha arttırıw, olarda násilshilik jumısların jolǵa qoyıw boyınsha ilimiy-izertlewler alıp barılmaqta. Tarawda áyne usı baǵdar boyınsha sur reńli qoylardıń ónimdarlıǵın jetilistiriw, násillik potencialınan tolıq paydalanıw zárúrligi tuwılmaqta, sonıń menen bir qatarda kóbeytiwdiń aldıńǵı texnologiyalıq usıl hám metodların qollanıwǵa úlken mútájlik sezilmekte.

ǴMDA quramına kiretuǵın Qazaqstan, Qırǵızstan, Túrkmenstan sıyaqlı mámleketlerde qarakólshilik jaqsı rawajlanǵan. Bul mámleketlerde qarakólshilik tarawında aldıńǵı texnologiyalıq usıllardı islep shıǵıw, qarakól terisine bolǵan zárúrlikti qanaatlandırıw, bahalı násillik ózgeshelikke iye bolǵan sur qoyların rawajlandırıw baǵdarında keń kólemli jumıslar ámelge asırılǵan.

Búgingi kúnde Ózbekstan Respublikasında sur qarakól qoyların kóbeytiw hám qarakólshilik ónimlerin islep shıǵarıwdıń muǵdar jáne sapa kórsetkishlerin arttırıwǵa qaratılǵan keń kólemli ilajlar ámelge asırılmaqta. Alıp barılıp atırǵan ámeliy izertlew nátiyjelerinde sur reńli qarakól qoylarınıń biologiyalıq hám násillik ózgesheliklerinen paydalanıp, qarakólshilikten alınatuǵın ónimlerdiń muǵdarın kóbeytiw, sapasın jaqsılaw arqalı tarmaqta ekonomikalıq nátiyjelilikke erisiwge tiykar jaratılmaqta. Biraq sonı aytıw kerek, usı dáwirge shekem qarakólshilikten alınatuǵın ónimlerdiń hám qoylardıń bas sanınıń azayıwı baqlanıp atır. Óndiriske aldıńǵı innovaciyalıq texnologiyalardı engizbew hám qarakól qoylarınıń ónimdarlıǵın arttırıwda olardıń biologiyalıq potencialınan tolıq paydalanbaw bunıń tiykarǵı sebeplerinen biri bolıp, bul jaǵday qarakólshilik klasterleri menen fermer xojalıqlarında qarakól ónimleriniń azayıwına alıp kelmekte.

Búgingi kúnde qarakól ónimlerine talap artıp baratırǵanı sezilmekte. Sonnan kelip shıǵıp, qarakól qoylarınıń bas sanın kóbeytiw, olardan alınatuǵın ónimniń assortimentin arttırıw hám sapasın jaqsılaw tiykarǵı wazıypalar bolıp esaplanadı.

Tiykarǵı bólim. Biz óz ilimiy jumısımızda qaraqalpaq sur qoylarına tiyisli qarakól qoylarınıń kelip shıǵıwı boyınsha pikir hám joramal-pikirlerdi tallaw hám juwmaq shıǵarıwdı maqset etip qoydıq.

Qarakól qoylarınıń kelip shıǵıwı haqqında ilimpazlar tárepinen hár qıylı pikirler hám juwmaqlar aytılǵan bolıp, olardıń arasında bir-birine qarama-qarsı pikirler de orın alǵan.

Biz áyne usı másele boyınsha ilimpazlardıń pikirlerin tallap, qarakól qoylarınıń kelip shıǵıwına óz múnásibetimizdi bildiriwge qarar ettik. Qarakól qozılarınıń terisi geyde hátte tábiyattıń ájayıbatı dep esaplanadı. Bunday pikirdi aytıwǵa qarakól terisiniń tákirarlanbas, teri gúlleriniń ájayıbatlıǵı túrtki boladı.

Kópshilik ádebiy dereklerdiń analizi sonı kórsetedi, kóplegen ilimiy izleniwler hám izertlewlerde qarakól zatınıń kelip shıǵıwı haqqında tiykarlı teoriyalıq boljawlardıń bar ekenligin kóremiz [4.C.187], [5.C.319], [1.C.17-19], [2.C. 15-17], [3.C. 310], [7.C. 5-23]. Joqarıda atı atalǵan ilimpazlar tárepinen qarakól qoy zatınıń kelip shıǵıwı hám olardıń terisiniń qáliplesiwi haqqında hár qıylı pikirler, juwmaqlar hám boljawlar bildirilgen bolıp, olardıń tiykarǵı qarama-qarsılıqları tómendegi máselelerde kórinis tabadı:

1-расм. Қоракўл қўйларининг тадқиқот йўналишлари

Bul baǵdardaǵı ilimiy izertlewler qarakól qoylarınıń kelip shıǵıwına anıqlıq kirgizip ǵana qoymastan, al teoriyalıq bilimlerdi de bayıtadı.

Bunday pikirlerge ilimpazlar tárepinen hár qıylı qatnas bildiriledi. Kóp sanlı ilimpazlar tárepinen bildirilgen pikirlerge qaraǵanda [6.C.36-41], [8.C.484], [10. C.106-132], [12. C.9-10], [13. C. 21-42], qarakól tuqımınıń kelip shıǵıwı Orta Aziyada dep esaplanadı. Bunday pikirlerdiń payda bolıwında áyyemgi mádeniyat esteliklerine múrájat etilip, húkimdarlardıń

músin súwretleri, eramızdıń X ásirlerinde Kishi Aziyada jetistirilgen qoylardan sapalı buyra qozı terileri alınǵanlıǵı tiykarǵı juwmaqqa keliwge túrtki bolǵan. Sol dáwirlerde Buxara hám Xiywadan basqa mámleketlerge, tiykarınan, qozı terileri eksport etilgenligi aytıladı.

Zootexniya ádebiyatında [9. C. 38-42], [14 C. 55-82], [15. C. 55-82] tárepinen alıp barılǵan izertlew jumısları buǵan ayqın mısal boladı.

Biraq sonı atap ótiw kerek, sonıń menen birge qoyshılıqta az muǵdarda bolsa da jaqsı qarakól terisi menen sawda etilgenligi hám bunday teriler shet ellerde oǵada qádirlengenligi aytıladı. Bunıń dálili sıpatında sonı aytıw múmkin, arxiv maǵlıwmatlarınan belgili bolǵanınday, 1673-1679-jılları Xiywadan Balxinskiy elshisi tárepinen Moskva húkimdarı sarayına sawǵa sıpatında 417 qarakól terisi jiberilgenligi kórsetiledi. Al, bul sol dáwirdiń Xiywa xanlıǵı "Brendi" sıpatında qádirlengen hám eń jaqsı sawǵa esaplanǵan.

[16. C.http://www.lex.uz] maǵlıwmatı boyınsha, Buxara xanlıǵındaǵı qoy padalarında uzın quyrıqlı awǵan qoylarına uqsas qoylar bar ekenligi aytıladı hám bul qoylar da awǵan qoyları sıyaqlı qarakól qoyları ekenligine isenemiz degen.

Biraq, buǵan qarama-qarsı pikirdi [17. C. http://www.comodity.ru] maǵlıwmatlarında kóriw múmkin. Olar qarakól násilli qoylar jaqın dáwirlerde payda bolǵan degen pikirdi alǵa qoyadı. [15. C. 55-82] óz izertlewlerine hám úy qoylarında júnniń evolyuciyasın úyreniwge tiykarlanıp, jaqında uzın quyrıqlı qoylardı Irannıń yarım qopal júnli qoylarınıń násillerinen biri menen shaǵılıstırıw nátiyjesinde kelip shıqqan degen pikirdi alǵa qoyǵan halda, jaqın ótmishte payda bolǵan degen juwmaqqa kelgen.

[9. C. 38-42] óz izertlewlerinde sonı qatań túrde tastıyıqlaydı, tuqım payda bolıwınıń dáslepki basqıshında mongol hám túrk qalıń júnli qoyları hám grek jumsaq júnli qoyları qatnasqanlıǵın aytadı hám onıń pikirinshe, qalıń júnli hám jumsaq júnli qoylardı bunday shaǵılıstırıw nátiyjesinde alınǵan nátiyjeler jaqsı qara reńge iye bolıp, keyin ala olar jaqsılaw ushın qara reńdegi arab uzın quyrıqlı qoyları menen shaǵılıstırılǵan, al bul bolsa qoylardı tańlawdıń dáslepki basqıshı dep esaplanǵan.

Solay etip, uzaq waqıt dawamında Orta Aziya aymaǵında kóshpelilerdiń tiykarǵı baylıqlarınan biri yamasa olardıń sawda obekti sıpatında adamlar massası menen bir qatarda qoylar da kóship júretuǵın jaǵday júzege keldi. Áhmiyetli tariyxıy dáwirlerdi hám de Iran hám Arab xalifalıǵı menen ulıwma shegaralardı esapqa alatuǵın bolsaq, birinshi jaǵdayda, bular Irannıń yarım qopal júnli qoylarınıń [12. C.9-10], al ekinshisinde arab uzın quyrıqlı qoylarınıń násili bolıwı múmkin degen pikirge kelingen.

[6.C.36-41], pikirlerinde kóshpeli ózbeklerdiń Máweraunnaxrǵa bastırıp kiriwi dáwirinde uzın quyrıqlı qoylardıń da kirip keliw itimalı joqarı dárejede ekenligi kórsetiledi.

Qarakól qoylarınıń kelip shıǵıwında sur reńli qoylardıń ornı ayrıqsha esaplanadı, sebebi sur reńniń payda bolıwında qara reńli qoylardıń ornı áhmiyetli sanaladı. [6.C.36-41], [4.C.187], [5.C.319], [1.C.17-19], sur reńniń payda bolıwında "aguti" qoylarınıń ornı úlken dep esaplaydı. Uzaq múddetli tańlaw jumısları nátiyjesinde jún talshıǵınıń qaramtıl bóliminiń aqshıl reńge ótiwi arqalı áste-aqırın sur reńge aylanǵanlıǵın dálilleydi.

Avtorlardıń pikirinshe, sózsiz, sur reń eń quramalı, eń ózgermeli bolıp, onıń qáliplesiwine kóplegen faktorlar, tiykarınan qorshaǵan ortalıq faktorları tásir kórsetedi. Eki variantta da "Aguti" hám "Sur"dıń qáliplesiwi tiykarınan melanogenezdiń genetikalıq jaqtan tásiri esaplanadı. Yaǵnıy qara reń beriwshi pigment "Eumelanin" "Feomelanin" sintezine ótiw

https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/1311106

ushın jeterli boladı hám sol sebepli, qara reńnen qońır tipke ótiwge hám sur reń payda bolıwına tiykar jaratıladı.

Búgingi kúnde qarakól qoy tuqımınıń evolyuciyasın úyreniw hám teoriyalıq, hám ámeliy jaqtan úlken áhmiyetke iye. Sebebi qarakólshilik penen shuǵıllanǵan xalıqlardıń tariyxı hám mádeniyatı menen baylanıslı bolıp, selekciya usılların bunnan bılay da jetilistiriwde, qarakól qoylarınıń jańa tuqım tiplerin jaratıw boyınsha násilshilik jumısların alıp barıwda, qarakól tuqımınıń sapa kórsetkishlerin jaqsılaw hám sapasın jáne de jetilistiriw imkaniyatın beredi.

Biraq buǵan qarama-qarsı pikirdi [4.C.187] bildirip, qarakól qoy porodasına tek ǵana qara reń tán ekenligin atap ótken. Avtor qarakól terisindegi hár qıylı reńlerdiń payda bolıwın tiykarǵı úsh sebep penen túsindiredi.

Birinshiden, olar poroda payda bolǵan waqıttan baslap saqlanıp qalıwı múmkin ekenligi hám bul basqıshta hár qıylı porodadaǵı qoylar shaǵılıstırılǵanlıǵı jáne olardıń hár qıylı reńlerge iye bolǵanlıǵı.

Ekinshiden, jaqın dáwirde qarakól tuqımına uzın quyrıqlı qoylar menen shaǵılıstırılǵanda hár qıylı reńler kirgizilgenligi hám avtor ekinshisin sonıń menen tastıyıqlaydı: padada reńli qoylardıń sanı kóbeygen sayın qara teriniń sapası da soǵan sáykes túrde tómenlep barıwı menen dálilleydi.

Úshinshiden, qarakól qoylarında kóplegen áwladlar arasında tosattan payda bolǵan mutaciya nátiyjesinde túrli reńlerdiń payda bolıwı múmkin ekenligi menen dálilleydi.

[4.C.187] pikirinshe, qarakól porodasınıń kelip shıǵıw koncepciyasına tiykarlanıp, qara reńniń intensivligin arttırıw ushın dáslepki tańlaw ámelge asırılǵan, biraq qızıl fenotiplerden (Feomelanin) yamasa olardıń basqa reńdegi geterozigotlı áwladlarınan paydalanıw tiykarında recessiv mutaciyalar payda bolıwı múmkin hám keyin ala alınǵan áwladlardı óz-ara shaǵılıstırıw nátiyjesinde sur reńniń kelip shıǵıw itimalı joqarı esaplanadı.

Sur qoylardıń kelip shıǵıwında eki variantı bolıwı múmkin ekenligi aytıladı. Buxara hám qaraqalpaq sur qoyları, olardan ekinshisi qarakól qoy parodası ushın ózine tán fenotip bolıp esaplanadı. [5.C.319], [1.C.17-19], anıqlaması boyınsha, aguti reńi – bul reńniń jún ústindegi ózine tán bólistiriliwi bolıp, ol reńsiz júnlerdiń aqırına shekem ashıq saqıynashalı zonanıń bar ekenligi menen sıpatlanadı hám onnan ibarat júnlerdiń tiykarı derlik hámme waqıtta reńsiz bolıp qaladı. Qarakól terileri qara hám qońır reńli boladı, sonday-aq aguti reńleri de bar bolıp, sur dep atalatuǵınları úlken áhmiyetke iye hám olar qara terilerden bir neshe ese qımbatlaw bahalanadı. Bul avtorlardıń pikirinshe, qarakól qoyshılıǵında "aguti" reńiniń payda bolıw tariyxı belgisiz. Bálkim, bul reń mutaciya nátiyjesinde payda bolǵan yaki, itimal, bul reń jiyi ushırasatuǵın qırǵız, hisar hám basqa da qoylardan ótken degen boljamlar da joq emes.

Juwmaqlaw. Ulıwma alǵanda, "Qaraqalpaq súri" menen gomogen hám geterogen juplastırıw usılları jetkilikli dárejede úyrenilmegen desek qátelespeymiz. Sebebi, hár túrli reńdegi qarakól násilli qoylardıń qáliplesiw hám evolyuciya jolların biliw, selekciya usılların jetilistiriw, jańa zavod tiplerin jaratıw boyınsha násilshilik jumısların alıp barıw, násil tipin jaqsılaw, original teri assortimentin jáne de keńeytiw hám sapasın jaqsılaw imkaniyatın beredi. Házirgi waqıtta "Qaraqalpaq súri" qoylarınıń bas sanın kóbeytiw hám aqılǵa uǵras rawajlandırıwǵa qaratılǵan barlıq shárt-sharayat bar. Buǵan, birinshi gezekte, ishki hám sırtqı bazarda xalıqtıń usı reńdegi terige bolǵan talabınıń artıp barıwı kiredi, usı izertlew

jumısınıń nátiyjeleri qaraqalpaq tipindegi sur qoylarınıń genetikalıq mánisin hám ózgesheliklerin ashıp beriwge de belgili dárejede teoriyalıq hám ámeliy xızmet etedi.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI

1. Аверьянов И. Я. О происхождении каракульской овцы. Ж. Овцеводство, М., 1968а, № 5, С.17-19.
2. Аверьянов И.Я. О происхождении смушковости. Ж. «Овцеводство» М. №4. 1968. С.15-17
3. Васин Б.Н. Попова Е.Т., Грабовский, Крымская Э.К., Петров В.А. Руководство по каракулеводству. – Изд.: Колос, 1971, – С. 310.
4. Васин Б.Н. Каракульская овца. – М.:Сельхозиздат. 1936.С.187
5. Глембоцкий Я. Л. Племенное дело в овцеводстве. Москва: Сельхозгиз, 1947, С.176-290, С.319.
6. Гольцблат, А.И., Шацкий А.Д. Основные закономерности формирования шерстной и мясной продуктивности овец. //Повышение продуктивности овец. – Л.: Колос, 1982. – С. 36-41.
7. Губанов С.М. К вопросу о происхождении азиатских и части европейских пород овец. Известия Туркменского межведомственного комитета по охране природы и развитию природных богатств. Ашхабад, 1934,С. 5-23.
8. Дарвин Ч. Происхождение видов М. 1952. -484 стр.
9. Закиров М.Д. Сообщение о каракульских овцах сур каракалпакской расцветки. Бюлл. НТИ УзНИИЖ, Ташкент, 1959, вып.4, С.38-42.
10. Иванов М.Ф. Курс Овцеводство Москва. 1950 с. 106-132.
11. Иванов М.Ф., Юдин В.М. и другие. Каракульские смушки. Сельхозгиз, 1932, – С. 96-160.
12. Юдин В. М., Котов М. И. Еще раз о методике создания стада овец сур Бухарского типа. // Овцеводство, № 10 1970, с. 9-10.
13. Adamez L. Vber die Harkunt der karakul Bocharas und die Entstehung, der lockenbildung am lammfliesse dieser Rasse. "Zeitschrift f. tierzucht und zuchtungabiologie". Bd. VIII. 1927, p. 21-42.
14. Pfeiffer E. A brief description of the astra flock types of lambs and a description of the South African karakul. In the book: Karakul breeding abroad. M., 1962, S.55-82.
15. Пфейфер Э. Краткая характеристика смушковых типов ягнят и описание южноафриканского каракуля. В кн.: Каракулеводство за рубежом. М., 1962, С.55-82.
16. http://www.lex.uz.
17. http://www.comodity.ru/povshzhiv/research/2.html

https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/1311106